

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Бухгалтерський облік»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – «Система рахунків і відображення в них господарських операцій»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 25.06.2024 № 23

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Завідувач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент Панасюк О.В.

План лекції

1. Сутність і призначення бухгалтерських рахунків.
2. Будова бухгалтерських рахунків.
3. Характеристика активних, пасивних та активно-пасивних рахунків.
4. Подвійний запис.
5. Рахунки синтетичного і аналітичного обліку.
6. План рахунків бухгалтерського обліку та його будова.

Рекомендована література:

Нормативна

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

Основна

2. Базась М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : МАУП, 2007. 488 с.
3. Бандурка А.М. Судебная бухгалтерия : учебное пособие / А.М. Бандурка и др. Харьков : ООО „Изд-во „ТИТУЛ”, 2007. 468 с.
4. Береза Н. Правові основи призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 127-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_2_26.
5. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. К. : Видавнича компанія «Воля». 2004. 656 с.
6. Глібко В.М., Бушан О.П. Судова бухгалтерія : підручник. К. : Хрінком Інтер, 2007. 224 с.
7. Грабова Н.М., Кривоносов Ю.Г. Облік основних операцій в бухгалтерських проводках : навч. посіб. [3-є вид., доп]. К. : А.С.К., 2006. 416 с.
8. Гудзь Н. В., Денчук П. Н., Романів Р. В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2016. 424 с.
9. Камлик М.І. Судова бухгалтерія. К. : Атіка, 2003. 592 с.
10. Мельник Н. Г., Михайлишин Н. П. Бухгалтерський облік у системі заходів боротьби з корупцією. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 844-848.
11. Нестеренко А. С. Судова бухгалтерія : навч. посіб. / А. С. Нестеренко, С. В. Березовська ; Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса : Фенікс, 2016. 353 с.
12. Писарчук О. В. Особливості організації бухгалтерського обліку підприємств в контексті змін закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні". *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 20. С. 1016-1020.
13. Скоробогатова Н. Є. Бухгалтерський облік : навч. посіб. К. : Нац. техн. ун-т Укр. "Київський політехн. ін-т ім. І. Сікорського", 2017. 247 с.
14. Стельмащук А.М., Смоленюк П.С. Бухгалтерський облік : Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 528 с.

15. Харченко С. І. Бухгалтерський облік виконання бюджетів : монографія. Кн.2. К. : Кондор, 2016. 544 с.
16. Шаманська В.М., Шаманська С.О., Головка І.В. Судова бухгалтерія : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 454 с.

Додаткова

17. Горай О. С. Бухгалтерський облік зобов'язань та активів, що втрачено або пошкоджено в результаті бойових дій та окупації державних територій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 2. С. 69-77.
18. Євдокимов В. В., Самчик М. Ю. Бухгалтерський облік витрат на ремонт власних основних засобів. *Ефективна економіка*. 2016. № 11.
19. Іванюта О. В., Самчук К. І. Бухгалтерський облік формування загальновиробничих витрат цехів основного виробництва великих промислових підприємств машинобудівної галузі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 54-64.
20. Ізмайлов Я. Бухгалтерський облік нарахування та використання ресурсів на інвестиційно-інноваційний розвиток підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2017. № 1. С. 6-20.
21. Ізмайлов Я. Бухгалтерський облік проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт підприємств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 10. С. 9-22.
22. Максименко І. Я., Ганноцька К. С. Особливості обліку орендних операцій: бухгалтерський та податковий аспекти. *Економіка та держава*. 2019. № 11.
23. Матюха В. І., Мисака Г. В. Бухгалтерський облік розрахунків підприємства за товарними операціями. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 933-936.
24. Мервенецька В. Організаційна культура та бухгалтерський облік вітчизняних підприємств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 9. С. 26-35.
25. Морозовська Г. Бухгалтерський облік неприбуткових організацій: приклади операцій. *Все про бухгалтерський облік*. 2017. № 2 (спецвипуск). С. 23-38.
26. Поникаров В.Д. Судебно-бухгалтерская экспертиза : учебное пособие / В.Д. Поникаров и др. Харьков : Арсис, 2002. 240 с.
27. Романів Є. М., Дида О. В. Бухгалтерський облік і оподаткування неприбуткових організацій: особливості та порядок проведення в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 1290-1294.
28. Сторожук Н. Судово-бухгалтерська експертиза: критичний огляд нормативно-правового регулювання, методології та організації. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 6. С.43-49.
29. Чумаченко М., Белоусова І. Дискусійні проблеми обліку витрат і калькулювання собівартості продукції. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 10. С. 3-7.

Текст лекції

1. Сутність і призначення бухгалтерських рахунків

Зафіксована в первинних документах інформація за технологією облікового процесу підлягає реєстрації та класифікації (групуванню) з метою її систематизації з тим, щоб у кінцевому підсумку стати окремою статтею балансу. Відображення господарських операцій безпосередньо в бухгалтерському балансі практично недоцільне, оскільки після кожної операції довелось б скласти новий баланс. Крім того, баланс як моментний показник складають на перше число місяця і він не містить узагальненої інформації про рух кожної групи засобів та їх джерел. Відомо, що бухгалтерський баланс дає оцінку активів тільки у грошовому вимірнику, а облік, наприклад, матеріальних цінностей потребує ще й натуральних вимірників. Тому для поточного відображення змін, що відбуваються під впливом господарських операцій у складі господарських засобів і джерел їх утворення, в обліку застосовують рахунки бухгалтерського обліку.

Рахунки бухгалтерського обліку - це спосіб групування об'єктів бухгалтерського обліку за економічно однорідною ознакою для поточного відображення й контролю за наявністю і рухом господарських засобів, джерел їх утворення, господарських процесів і результатів.

Господарські засоби і джерела їх формування систематизують на рахунках бухгалтерського обліку за економічно однорідними ознаками, шляхом застосування (відкривання) для кожної групи засобів, джерел, господарських процесів та їх результатів окремих рахунків. Наприклад: "Капітальні інвестиції", "Готова продукція", "Додатковий капітал", "Виробництво", "Короткострокові позики", "Фінансові результати" та ін. Тобто, для кожного однорідного виду господарських засобів, їх джерел, господарських процесів і результатів відкривають окремий рахунок.

Призначення рахунків - служити засобом відображення та поточного контролю господарських операцій, що охоплюють наявність та рух господарських засобів, власного капіталу й зобов'язань, а також процесів, пов'язаних з використанням трудових ресурсів, фондів оплати праці, використанням основних засобів, придбанням предметів праці та їх споживанням.

Залежно від характеру об'єктів, які обліковуються, записи на рахунках можуть здійснюватися у різних вимірниках (натуральних, трудових), але з обов'язковим використанням грошового вимірника з метою узагальнення різномірних засобів і процесів. Зміст, призначення і будова рахунків зумовлені об'єктами, що на них обліковуються, і завданнями обліку.

2. Будова бухгалтерських рахунків

Господарські операції завжди ведуть до збільшення або зменшення окремих видів засобів і джерел їх утворення. Тому рахунки побудовано у такий спосіб, щоб вони могли дати необхідну характеристику окремим

господарським процесам, а також відображати зміни господарських засобів під впливом операцій.

За своєю формою бухгалтерський рахунок - це таблиця, на якій відображають господарські операції, ліва частина якої називається "дебет", а права сторона - "кредит". Термін дебет походить від латинського «debit», що означає - бути винним, а кредит - від лат. «credit», що означає, вірити.

Схематично будову рахунку можна показати так (рис. 5.1):

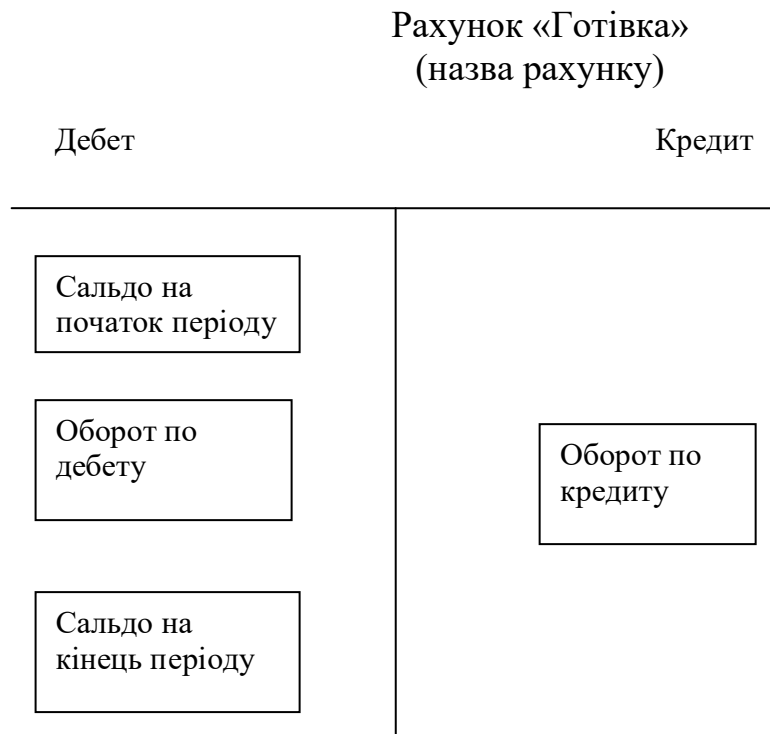

Рис. 5.1. Схема рахунку бухгалтерського обліку

Або у вигляді таблиці:

Д - т				К - т			
Дата	№ операції	Зміст операції	Сума	Дата	№ операції	Зміст операції	Сума
04.01	4	Сальдо на 01.01.2018 Одержано з поточного рахунку банку І т.д.	400,00 5300,00	04.01	5	Виплачена заробітна плата працівникам підприємства	5600,00

Чому рахунок має дві сторони?

Тому що рахунки в динаміці зображують два явища: збільшення і зменшення господарських засобів і джерел їх утворення.

У рахунку показують початковий розмір об'єкта обліку, який називається початковим сальдо (залишком) рахунку. Сальдо може бути початковим (на початок звітного періоду) і кінцевим (на кінець звітного періоду).

На рахунку реєструють усі зміни об'єкта, тобто записують окремі господарські операції на підставі первинних документів. Підсумок таких змін за певний період називається оборотом. Зміни, відображені за дебетом рахунку називають дебетовим оборотом, а за кредитом рахунку - кредитовим оборотом.

Будова рахунків і порядок відображення на них господарських операцій залежить від об'єктів, що на них обліковуються:

- господарські засоби,
- джерела формування господарських засобів,
- господарські процеси,
- результати діяльності.

Рахунок відкривають для кожного однорідного об'єкта бухгалтерського обліку, наприклад: рахунки "Готівка", "Статутний капітал". При відкритті рахунку записують їх назву, проставляють код, відображають початкові залишки(сальдо) зі статей балансу.

Періодично (як правило, один раз на місяць) у рахунках підсумовують записані на них операції окремо за дебетом і кредитом. Після підрахунку оборотів у рахунках визначають новий залишок (далі - сальдо). Сальдо може бути дебетовим, коли сума дебету перевищує суму кредиту, або кредитовим, якщо сума кредиту перевищує суму дебету.

Рахунки безпосередньо пов'язані з балансом. Суми сальдо за рахунками на початок звітного періоду беруть з балансу. У свою чергу, баланс на кінець звітного періоду складають на підставі сальдо за рахунками на кінець звітного періоду.

Рахунки, на яких обліковуються господарські процеси і результати діяльності, можуть не містити інформації, щодо початкових і кінцевих залишків внаслідок перенесення залишків на інші рахунки. Процес перенесення залишків називається "закриттям рахунків", а рахунки, які не мають кінцевого сальдо - закритими.

3. Характеристика активних, пасивних та активно-пасивних рахунків

Рахунки бухгалтерського обліку безпосередньо пов'язані з балансом. По відношенню до балансу рахунки поділяються на активні, пасивні та активно-пасивні.

Активними називаються рахунки, які призначені для відображення стану і змін у складі господарських засобів (тобто того, що є в активі балансу). Прикладом активних рахунків є "Основні засоби", "Нематеріальні активи", "Виробничі запаси", "Товари", "Готівка", "Рахунки в банках" тощо).

Оскільки господарські засоби показують в балансі в лівій частині (активі), відповідно, сальдо на активних рахунках записують також у лівій

частині, тобто у дебеті. Активні рахунки завжди мають дебетове сальдо або нульове (рис. 5.2).

Назва рахунку	
Дебет	Кредит
Початкове сальдо	
Оборот (+) – господарські операції, що призводять до збільшення господарських засобів	Оборот (-) - господарські операції, що призводять до зменшення господарських засобів
Кінцеве сальдо	

Рис. 5.2. Схема активного рахунка

Збільшення господарських засобів (об'єктів, що обліковуються на даному рахунку) відображається за дебетом, а їх зменшення - за кредитом.

Кінцеве сальдо активного рахунку - це сума господарських засобів на кінець звітного періоду. Його визначають в такій послідовності: до суми початкового сальдо по дебету рахунку додають суму оборотів по дебету і віднімають суму оборотів по кредиту.

Пасивними називають рахунки, які призначені для відображення стану і змін у складі джерел формування господарських засобів (тобто того, що є в пасиві балансу). Як приклад можна назвати такі пасивні рахунки, як "Статутний капітал", "Резервний капітал", "Нерозподілені прибутки" тощо.

У пасивному рахунку початкове або кінцеве сальдо записується лише за кредитом.

Збільшення джерел господарських засобів відображається за кредитом рахунку, а їх зменшення - за дебетом (рис. 5.3).

Назва рахунку	
Дебет	Кредит
	Початкове сальдо
Оборот (-) - господарські операції, що призводять до зменшення джерел формування господарських засобів	Оборот (+) - господарські операції, що призводять до збільшення джерел формування господарських засобів
	Кінцеве сальдо

Рис. 5.3. Схема пасивного рахунка

Кінцеве сальдо пасивного рахунку - це сума джерел формування господарських засобів на кінець звітної періоду. Воно розраховується в такій послідовності: до суми початкового сальдо по кредиту рахунка додають суму оборотів по кредиту і віднімають суму оборотів по дебету.

Отже, активні рахунки завжди мають дебетове сальдо, а пасивні рахунки - кредитове, що засвідчує тісний взаємозв'язок між балансом і рахунками. Адже баланс складають за даними рахунків.

Оскільки сума активу дорівнює сумі пасиву балансу, то загальна сума всіх дебетових сальдо активних рахунків дорівнює сумі кредитових сальдо пасивних рахунків.

На активно-пасивних рахунках відображаються господарські засоби і джерела утворення господарських засобів

Активно-пасивні рахунки поєднують у собі ознаки активного і пасивного рахунків. Сальдо такого рахунка може бути як у дебеті, так і у кредиті. На них одночасно обліковують господарські активи (наприклад, дебіторська заборгованість постачальникам внаслідок попередньої оплати за матеріальні цінності, які закуповує господарство) та джерела їх утворення (наприклад, господарство отримало від постачальника матеріальні цінності, за які ще не розрахувалося, в цьому випадку має місце кредиторська заборгованість, тобто поточні зобов'язання). Такі рахунки поєднують у собі ознаки активного і пасивного рахунків. Наприклад, рахунок 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»

Зокрема, на рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами» субрахунок 2 (372) «Розрахунки з підзвітними особами» сальдо може бути як дебетовим, так і кредитовим. Такі показники відображаються розгорнуто (розгорнуте сальдо): дебетове сальдо - в складі оборотних активів, кредитове сальдо - в складі зобов'язань балансу підприємства.

Активно-пасивні рахунки призначені, насамперед, для обліку розрахункових операцій з підприємствами, організаціями, установами та особами, внаслідок яких заборгованість щодо певного господарства може бути дебіторською або кредиторською, тобто господарство виступає або як боржник або як кредитор.

Розглянемо характер активно-пасивних рахунків. Дебетові та кредитові обороти таких рахунків відображають різні розрахункові операції, дебет в одних випадках показує збільшення дебіторської заборгованості, в інших - зменшення кредиторської заборгованості, а кредит, навпаки, збільшення кредиторської і зменшення дебіторської заборгованості.

Тому для відображення справжнього стану дебіторської і кредиторської заборгованості залишки на таких рахунках відображають розгорнуто: дебіторську заборгованість - у дебеті, кредиторську - у кредиті рахунків. Тобто, у випадку наявності розгорнутого сальдо, визначити стан заборгованості на кінець звітної періоду без застосування допоміжних рахунків неможливо.

Тому для відображення дійсного становища розрахункових відносин до кожного зведеного (синтетичного) рахунка відкривають додаткові (аналітичні) рахунки.

Цей залишок можна визначити лише на підставі аналітичних рахунків (тобто визначають окремо підсумки дебіторів і кредиторів), які об'єднуються даними на синтетичному рахунку.

Якщо рахунок має розгорнуте сальдо, то при складанні балансу кінцеве сальдо з дебету переносять в актив і одночасно кінцеве сальдо з кредиту рахунка переноситься в пасив балансу.

Розглянемо структуру активно-пасивного рахунка за такою схемою (рис. 5.4.).

Назва рахунку	
Дебет	Кредит
Початкове сальдо - дебіторська заборгованість на початок періоду	Початкове сальдо - кредиторська заборгованість на початок періоду
Оборот: господарські операції, що призводять до збільшення дебіторської заборгованості (+) або зменшення кредиторської заборгованості (-)	Оборот: господарські операції, що призводять до збільшення кредиторської заборгованості (+) або зменшення дебіторської заборгованості (-)
Кінцеве сальдо (залишок) – дебіторська заборгованість на кінець періоду	Кінцеве сальдо (залишок) – кредиторська заборгованість на кінець періоду

Рис. 5.4. Схема активно - пасивного рахунку

Із наведеної схеми видно, що обліковуючи на активно - пасивному рахунку взаємовідносини з різними дебіторами та кредиторами, потрібно визначити сальдо окремо дебіторської та кредиторської заборгованості.

Слід мати на увазі, що оскільки кінцевий залишок на активно - пасивних рахунках визначається на підставі окремих залишків з аналітичних рахунків, то є спосіб перевірки цих залишків на синтетичному рахунку.

Кінцевий залишок за дебетом рахунка має дорівнювати: початковому залишку за дебетом, плюс сума обороту за дебетом рахунка, плюс кінцевий залишок за кредитом рахунка, мінус початковий залишок за кредитом і мінус сума обороту за кредитом рахунка.

Кінцевий залишок за кредитом рахунка повинен дорівнювати: початковому залишку за кредитом рахунка, плюс сума обороту за кредитом рахунка, плюс кінцевий залишок за дебетом, мінус сума обороту за дебетом та мінус початковий залишок за дебетом рахунка.

Рахунки господарських процесів. До господарських процесів належать: постачання, виробництво та реалізація, які в свою чергу спричиняють рух господарських активів і джерел їх утворення під впливом відповідних господарських операцій. Для обліку господарських процесів передбачені відповідні рахунки бухгалтерського обліку (23 «Виробництво», 91 «Загальновиробничі витрати», 90 «Собівартість реалізації», 15 «Капітальні інвестиції» та ін.).

4. Подвійний запис

Під впливом господарських операцій рахунки бухгалтерського обліку взаємодіють між собою. Така взаємодія відображається шляхом подвійного запису.

Подвійний запис - метод, що впливає з економічної суті відображення операцій, кожна з яких обумовлює зміни у двох її частинах в активі, у пасиві чи в активі й пасиві одночасно. Це важливий принцип однакового відображення господарських операцій на рахунках.

Відображення кожної господарської операції двічі за дебетом одного і за кредитом іншого рахунка в одній і тій же сумі називають подвійним записом.

Подвійний запис не тільки принцип однакового відображення операцій на рахунках, а й основний технічний прийом бухгалтерського обліку, бо забезпечує горизонтальний взаємозв'язок між рахунками. Спосіб подвійного запису в бухгалтерському обліку має дуже важливе контрольне значення. У зв'язку з тим, що кожна господарська операція в одній і тій же сумі записується за дебетом одного і кредитом іншого рахунків, то підсумок записів за дебетом всіх рахунків дорівнює підсумку записів за кредитом всіх рахунків. Якщо така рівність відсутня, то у бухгалтерських записах є помилка.

Для запису операції на бухгалтерських рахунках потрібно її класифікувати, а потім провести контитування, тобто розмітку рахунків, які дебетуються і які кредитуються. Запис змісту господарської операції під її номером із зазначенням рахунків, які дебетуються і які кредитуються, а також суми цієї операції, називається бухгалтерською проводкою або кореспонденцією.

Взаємозв'язок рахунків бухгалтерського обліку, що виникає внаслідок відображення на них господарських операцій подвійним записом (по дебету і кредиту відповідних кореспондуючих рахунків із зазначенням суми господарської операції) називається кореспонденцією рахунків, а самі рахунки - кореспондуючими.

Як синонім кореспонденції рахунків використовують терміни: бухгалтерська проводка або бухгалтерська стаття (проведення).

Залежно від кількості кореспондуючих рахунків бухгалтерські проводки можуть бути простими і складними.

Простим називають такий бухгалтерський запис, при якому один рахунок бухгалтерського обліку дебетують, а другий кредитують на ту ж саму суму, тобто при цьому кореспондують між собою тільки два рахунки.

Складним називають такий бухгалтерський запис, при якому дебетують кілька рахунків і, на загальну суму записів по дебету, кредитують один рахунок, або навпаки, - на загальну суму записів по кредиту декількох рахунків дебетують один рахунок. Тобто у складних бухгалтерських проводках беруть участь більше двох рахунків.

У складних бухгалтерських проводках не порушується принцип подвійного запису, оскільки зберігається взаємопов'язане відображення господарської операції за дебетом і кредитом різних рахунків на одну і ту ж суму. Кожну складну бухгалтерську проводку можна розкласти на декілька простих. Однак застосування у практиці бухгалтерського обліку складних проводок переважає, тому що зменшує кількість записів, робить їх більш наочними.

Правильна кореспонденція рахунків має велике значення для організації бухгалтерського обліку, його достовірності й правильності, оскільки на перший план виступають сутність господарської операції та її правдиве відображення на рахунках.

5. Рахунки синтетичного і аналітичного обліку

Господарські засоби, їх джерела утворення та господарські процеси відображаються на бухгалтерських рахунках з різним ступенем деталізації. Тому, залежно від обсягів інформації і рівня узагальнення рахунки бухгалтерського обліку поділяють на синтетичні та аналітичні.

Кожній статті балансу відповідає окремий бухгалтерський рахунок на якому відображають економічно однорідні засоби або їх джерела в узагальненому грошовому вимірнику. Так, рахунок "Основні засоби" відображає наявність і рух основних засобів підприємства (земельні ділянки, будинки і споруди, машини та обладнання, транспортні засоби тощо); рахунок "Виробничі запаси" - наявність і рух матеріальних цінностей даної групи (сировина і матеріали, паливо, будівельні матеріали, запасні частини тощо); рахунок "Розрахунки з постачальниками та підрядниками" - загальну суму кредиторської заборгованості всім постачальникам і підрядникам за одержані від них матеріальні ресурси, виконані роботи та надані послуги й зміни цієї заборгованості в результаті сплати боргів та ін. Такі рахунки прийнято називати синтетичними.

Термін "синтетичний" походить від лат. *synthesis* що означає зведений, узагальнений, об'єднання в одне ціле окремих елементів.

Синтетичними називають рахунки, які дають узагальнену інформацію про господарські засоби, джерела їх утворення і господарські процеси за економічно однорідними групами в грошовому вираженні. Синтетичні рахунки є рахунками 1 - го порядку.

Облік, який здійснюють на підставі таких рахунків, називається синтетичним обліком. Дані синтетичного обліку використовують при складанні бухгалтерського балансу та інших форм фінансової звітності.

Особливі ознаки синтетичних рахунків:

- для відкриття рахунка потрібно мати узагальнену інформацію про об'єкт обліку;
- залишки із синтетичних рахунків є підставою для складання балансу на кінець періоду;
- облік ведеться тільки в грошовому вимірнику;
- кількість і назви синтетичних рахунків визначені Планом рахунків. Нові синтетичні рахунки можуть уводитися Міністерством фінансів (для всіх підприємств, крім банків і бюджетних установ). Підприємствам право введення нових синтетичних рахунків не надано;
- у Плані рахунків синтетичні рахунки мають двоцифровий код.

Однак для оперативного управління підприємством, здійснення контролю за збереженням і використанням ресурсів проведення узагальненої інформації недостатньо, потрібна детальна інформація про конкретні види засобів, їх джерел, а також господарських процесів.

Першим ступенем деталізації є відкриття в межах синтетичного рахунка певної кількості субрахунків, призначенням яких є надання інформації про наявність і зміни (рух) однорідних підгруп майна та його джерел.

За допомогою субрахунків здійснюється:

- деталізація сум, що обліковуються на синтетичних рахунках;
- додаткове групування даних аналітичного обліку для одержання узагальненої інформації в межах певного синтетичного рахунку.

Так, до синтетичного рахунка 10 «Основні засоби» Планом рахунків подано 9 субрахунків, зокрема 101 «Земельні ділянки», 102 «Капітальні витрати на поліпшення земель», 103 «Будівлі та споруди», 104 «Машини та обладнання», 105 «Транспортні засоби» та інші.

Субрахунки - це рахунки другого порядку, які призначені для додаткового групування даних аналітичного обліку з метою формування узагальненої інформації в межах певного синтетичного рахунку.

Особливості субрахунків:

- облік ведеться тільки в грошовому вимірнику;
- кількість і назви субрахунків регламентовано Планом рахунків, але підприємства в разі потреби можуть самостійно відкривати додаткові субрахунки;
- у Плані рахунків субрахунки мають трицифровий код.

Субрахунки є рахунками 2-го порядку.

Ще одним ступенем деталізації облікової інформації є відкриття в межах субрахунків аналітичних рахунків.

Аналітичні рахунки - це рахунки, що деталізують синтетичні рахунки, і на них ведеться облік наявності та руху конкретних видів (окремих найменувань) майна, його джерел та господарських процесів.

Облік, що здійснюється за допомогою таких рахунків, називається аналітичним. Його метою є надання докладної інформації про те, які матеріали за сортами, найменуваннями, розмірами має підприємство; скільки нараховано заробітної плати кожному працівникові; який стан розрахунків з кожним дебітором (кредитором) тощо.

Особливі ознаки аналітичних рахунків:

- для відкриття рахунка потрібно мати детальну інформацію про об'єкт обліку. Правильність облікових записів на ці цих рахунках періодично перевіряється за допомогою інвентаризації;

- залежно від призначення рахунків облік ведуть у грошовому вимірнику або і в грошовому, і в натуральному вимірниках;

- кількість і назви аналітичних рахунків визначаються кожним підприємством самостійно.

Аналітичні рахунки - це рахунки 3-го, 4-го, 5-го, 6-го, п-го порядків. Відповідно, вони можуть мати чотири-, п'яти-, шести-, семи-,..., п - цифровий код.

Кількість порядків аналітичних рахунків визначається підприємством залежно від інформаційних потреб управління.

Схематичний зв'язок між синтетичними рахунками, субрахунками та аналітичними рахунками має такий вигляд:

Синтетичні рахунки = > Субрахунки = > Аналітичні рахунки

Сутнісний взаємозв'язок між синтетичними та аналітичними рахунками полягає в такому:

- синтетичні й аналітичні рахунки є рахунками одного типу - якщо синтетичний рахунок активний, то і відкриті до нього аналітичні рахунки активні, якщо синтетичний рахунок пасивний, то і відкриті до нього аналітичні рахунки пасивні;

- бухгалтерські проведення із синтетичного і відкритих до нього аналітичних рахунків роблять на підставі даних одних первинних документів, але з різним ступенем деталізації: на синтетичному рахунку - загальною сумою, а на аналітичних рахунках до нього - частковими сумами;

- початкове сальдо синтетичного рахунка дорівнює сумі початкових сальдо його аналітичних рахунків. Така сама рівність існує і щодо кінцевого сальдо;

- коли дебетується або кредитується синтетичний рахунок, то одночасно дебетуються й кредитуються аналітичні рахунки, відкриті до нього. Тому дебетовий оборот синтетичного рахунка дорівнює сумі дебетових оборотів його аналітичних рахунків, а кредитовий оборот синтетичного рахунка дорівнює сумі кредитових оборотів його аналітичних рахунків.

Отже можна зробити висновок, що бухгалтерський облік на підприємствах ведеться в двох розрізах:

- з однієї сторони бухгалтерський облік надає узагальнені (синтетичні) показники, в яких об'єднуються однорідні засоби і джерела.

– з іншої сторони для оперативного управління підприємством, для контролю за діями матеріально - відповідальних осіб, для спостереження за рівнем забезпеченості підприємства необхідними виробничими запасами необхідно володіти детальною аналітичною інформацією, яка надходить від аналітичного обліку.

У зв'язку з цим, для одержання різних за ступенем деталізації показників, в бухгалтерському обліку застосовуються синтетичні і аналітичні рахунки, та субрахунки, які взаємопов'язані між собою.

6. План рахунків бухгалтерського обліку та його будова

Для забезпечення єдності, порівнювання й узагальнення облікових даних необхідно, щоб господарські операції однаково відображалися на рахунках бухгалтерського обліку підприємств незалежно від організаційно - правових форм. Такої єдності досягають за допомогою єдиної системи рахунків бухгалтерського обліку і єдиних вимог до неї. В Україні застосовують спеціальний перелік рахунків, який називають Планом рахунків. Рахунки в ньому розміщені в певному порядку на науковій основі, яка базується на їх економічній класифікації.

План рахунків - це систематизований перелік рахунків, які у відповідності з їх економічним змістом згруповані у класи і цим самим забезпечують отримання однорідної інформації необхідної для управління і контролю на підприємстві, в установах та організаціях.

План рахунків має забезпечувати отримання інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів, задоволення інформаційних потреб різних рівнів управління і складання форм фінансової звітності безпосередньо за даними рахунків, а також можливість їх використання в системі національних рахунків (СНР) для розрахунку макроекономічних показників; агрегування інформації окремих рахунків і субрахунків з метою одержання узагальнюючих та консолідованих даних, можливість гнучкого трансформування рахунків і субрахунків без порушення загальної структури плану; ідентифікацію рахунків з показниками та статтями фінансової звітності та приміток (пояснень) до звітів, що забезпечує логічність побудови та зручність при її складанні.

При розробці Плану рахунків послідовно вирішуються такі завдання: вибір структури плану та оптимального переліку рахунків; їх систематизація та спосіб кодування; визначення сфери застосування окремих рахунків.

Методологічною основою діючого в Україні Плану рахунків є:

- загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності: обачність, повне висвітлення, автономність, послідовність, безперервність, нарахування та відповідність доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історична (фактична) собівартість, єдиний грошовий вимірник, періодичність;
- міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) та національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку;

о Закон України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні".

План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій, затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 року № 291., який складається із двох розділів:

Розділ 1. Балансові рахунки.

Розділ 2. Позабалансові рахунки.

План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, господарських операцій підприємств та організацій складається з 10 класів.

Балансові рахунки об'єднанні в класи рахунків відповідно до розділів балансу.

Кожен клас рахунків має конкретне призначення та тісно пов'язаний з інформаційними потребами внутрішніх і зовнішніх користувачів. У Плані рахунків використано децимальну (десяткову) систему кодування, за якої кожна цифра в коді рахунка визначає відповідну складову (клас, синтетичний рахунок, субрахунок). У кожному класі перелічено не більше десяти синтетичних рахунків (рахунки першого порядку), які можна використати суб'єктом господарювання будь якої галузі. Крім синтетичних рахунків у Плані рахунків передбачено також субрахунки (рахунки другого порядку), які мають важливе значення для організації поточного обліку. Кожному синтетичному рахунку у Плані рахунків присвоюється код (номер) - цифрове значення, яке визначає його приналежність до відповідного класу. Коди (номери) використовуються при складанні бухгалтерських проводок і у записах в обліковій реєстри. Це значно скорочує і прискорює облікові роботи, а також полегшує їх автоматизовану обробку при використанні електронно-обчислювальної техніки.

Так, код 105 означає: 1 - клас "Необоротні активи"; 0 - синтетичний рахунок "Основні засоби"; 5 - субрахунок "Транспортні засоби". Таким чином, діючий План рахунків розрахований на максимально можливу кількість 99 рахунків першого порядку, а кожен рахунок може вмістити до 9 субрахунків (рахунків другого порядку).

Розглянемо коротко зміст розділів діючого нині в Україні Плану рахунків підприємств і організацій.

Клас 1 "Необоротні активи" включає рахунки для узагальнення інформації про наявність і рух основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів, довгострокової дебіторської заборгованості та інших необоротних активів, а також зносу необоротних активів.

Клас 2 "Запаси" об'єднує рахунки для узагальнення інформації про наявність і рух належних підприємству предметів праці, призначених для обробки, переробки, використання у виробництві та для господарських потреб, а також малоцінних та швидкозношуваних предметів.

Клас 3 "Кошти, розрахунки та інші активи" охоплює рахунки для узагальнення інформації про наявність і рух грошових коштів (у національній та іноземній валюті в касах, на поточних рахунках у банках),

грошових документів, короткострокових векселів одержаних і фінансових інвестицій, дебіторської заборгованості, резерву сумнівних боргів і витрат майбутніх періодів.

Клас 4 "Власний капітал та забезпечення зобов'язань" включає рахунки для узагальнення інформації про стан та рух коштів різновидностей власного капіталу - статутного, пайового, додаткового, резервного, вилученого, неоплаченого, а також нерозподілених прибутків (непокритих збитків), цільових надходжень, забезпечень майбутніх витрат і платежів, страхових резервів.

Клас 5 "Довгострокові зобов'язання" об'єднує рахунки для обліку та узагальнення даних заборгованості підприємства банкам за отримані від них кредити, за зобов'язаннями за залученими позиковими коштами, за виданими векселями, інша заборгованість, яка не підлягає погашенню протягом операційного циклу підприємства або протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Клас 6 "Поточні зобов'язання" охоплює рахунки для обліку даних та узагальнення інформації про зобов'язання щодо короткострокових кредитів банків та виданих векселів, розрахунків з постачальниками та підрядниками, за податками і платежами, страхуванням, з оплати праці, учасниками, за іншими операціями, які будуть погашені у звичайному ході операційного циклу або протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Клас 7 "Доходи і результати діяльності" включає рахунки, призначені для узагальнення інформації про доходи від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства, а також від надзвичайних подій. Тут відображають валові фінансові результати підприємства від звичайної діяльності та надзвичайних подій.

Клас 8 "Витрати за елементами" об'єднує рахунки для узагальнення інформації про витрати підприємства протягом звітного року за елементами витрат: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація та інші операційні витрати. Інформація за цими рахунками необхідна для складання макроекономічних показників, зокрема показника валового внутрішнього продукту (ВВП).

Клас 9 "Витрати діяльності" охоплює рахунки, які застосовують для узагальнення інформації про витрати операційної, інвестиційної, фінансової діяльності підприємства та витрати на запобігання надзвичайним подіям і ліквідацію їх наслідків.

Клас 0 "Позабалансові рахунки" включає рахунки, призначені для обліку майна і зобов'язань, які не підлягають відображенню у балансі.

Для забезпечення правильного використання рахунків при відображенні господарських операцій одночасно з прийняттям Плану рахунків Міністерство фінансів України розробляє і затверджує Інструкцію щодо його застосування. У ній наводяться, як правило, характеристика економічного змісту, призначення і структури кожного рахунка, типова кореспонденція рахунків, даються вказівки щодо порядку організації аналітичного обліку.